

Universitetens reformbehov

Uppfostringskommissionens beskrivning av problemen i svensk högre utbildning 1745–1751

Fredrik Bertilsson

Inledning

Tanken att allt som lärs ut måste ha ”sitt anseende på någon nytta, om icke direkt dock åtminstone indirekt” kom att präglade den utbildningspolitiska debatten under hela frihetstiden. Orden var Polhems och själva nyttotanken var inte ny men den kom nu i högre grad än tidigare att ligga bakom det mesta som skrevs och sades. I det frihetstida Sverige restes snart krav på konkreta tillämpningar av den vaga nyttotanken. Den måste leda till handling. Det mest storslagna uttrycket för detta blev den stora utbildningskommission som tillsattes 1745 för att utreda om och hur hela den svenska skolordningen inklusive universiteten borde reformeras. Det reformförslag som kommissionen skickade på remiss till akademiska konsistorierna vid de svenska universiteten 1751 var radikalt och skapade motsättningar. Endast ett fåtal av förslagets punkter kom dock sedermera att genomföras. Men vad var det egentligen som kommissionen ansåg vara problemen med utbildningen vid universiteten och skolorna; vad ansåg den kunde ske om dessa inte åtgärdades?

Den här artikeln fokuserar enbart på Uppfostringskommissionens uppfattningar om behovet av att reformera universiteten. Ämnet har naturligtvis intresserat tidigare forskare men mycket återstår ännu att göra. Här vill jag endast antyda möjliga infallsvinklar för fortsatta studier.

För att komma åt idéerna som styrde kommissionens arbete kommer jag här att fokusera på dess beskrivning och tolkning av tillståndet vid rikets högsta läroanstalter vilket naturligtvis sedan kom att ligga till grund för reformförslagen. En utgångspunkt är att Uppfostringskommissionen organiserade sitt arbete kring en problemformulering där utbildningen vid de svenska universiteten betraktades som nödvändig att reformera.¹ Problem formuleras mot en förrent neutral beskrivning av ett icke önskvärt rådande tillstånd och pekar framåt mot ett annat tillstånd som borde vara istället. Sådana problemformuleringar är inte alltid explicita utan måste åskådliggöras genom analyser. Avsikten här är alltså att åskådliggöra aspekter av de uppfattningar, ställningstaganden och antaganden som låg bakom problemformuleringarna. I relation till dessa kan kommissionens slutsatser både förstås och framstå som legitima och rimliga. Avsikten är däremot naturligtvis inte att bedöma om Uppfostringskommissionens verklighetsbeskrivning var korrekt.

Tidigare studier

Det finns ett antal mer ingående studier av Uppfostringskommissionen. Vanligen betonas där uppfattningen att kommissionen agerade å statens vägnar för att utöka kontroll och inflytande över universiteten.² Detta har tolkats som en strävan i riktning mot ett ökat statligt inflytande och rentav makt över universitetens verksamhet; man har även tolkat sådana ansatser att få kontroll över utbildningen som ett led i en medveten politisk ambition med bäring på hela landet och ett stärkande av rikets författning.³ Analytiskt fokus har ofta lagts på kommissionens reformförslag. Särskilt brukar det lyftas fram att förslaget till universitetsreformer var radikalt och att det skulle ha medfört fundamentala förändringar av universitetsväsendet om det hade genomförts.⁴ Relationen mellan Uppfostringskommissionen och universiteten eller mer specifikt de akademiska konsistorierna har sålunda nästan uteslutande betraktats som en ren kamp om makten över den högre utbildningen.

Studier har även avsett visa att kommissionen inte alls var ett isolerat fenomen. Dess tillsättning men också i viss utsträckning dess fortsatta arbete har belysts och contextualiserats mot samtida debatter om utbildningssystemet som fördes i riksdagen, på landets läroverk och i ett expanderande offentligt rum. Uppfostringskommissionen har särskilt studerats som en tydlig företrädare för uppfattningen att det svenska högre och lägre skolsystemet behövde reformeras för att bidra till landets ekonomiska välbefinnande. Mot den bakgrunden har forskningen ansett sig visa att Uppfostringskommissionen tillsattes av den då hattstyrda riksdagen utifrån vad vissa har rubricerat i allmänna ordalag som nationalekonomiska motiv men vad andra mer preciserat har kallat merkantilistiska riktlinjer.⁵

I en nyare studie tar Thomas Kaiserfeld ett samlat grepp på Uppfostringskommissionen.⁶ Han hävdar med rätta att tidigare studier har fokuserat antingen uteslutande på kommissionens arbete med skolordningen eller enbart på universiteten. Kaiserfeld menar istället att kommissionens arbete var sammanhållet och politiskt organiserat, som medvetet och konsekvent försökte att reformera det svenska utbildningssystemet på alla nivåer. Kommissionens arbete med skolordningen vilade alltså enligt Kaiserfeld på samma grundvalar som arbetet med de akademiska konstitutionerna. Det var således fråga om ett ytterst omfattande och genomtänkt reformförsök som kommissionen satte sig före att genomdriva. Visserligen studerar även Kaiserfeld kommissionen i relation till en merkantilistiskt orienterad statlig politik men utifrån ett mer nyanserat och övergripande perspektiv.

Kaiserfeld avgränsar i sin studie sitt material till Uppfostringskommissionens reformförslag. Han betonar särskilt att reformerna avsåg att differentiera det svenska skolsystemet för att främja specialisering och en arbetsdelning som normalt förknippas med ett modernt samhälle. Kaiserfeld flyttar dock i viss mån sitt fokus från universiteten som en arena för

maktkamp om den högre utbildningen. Snarare fördjupar han förståelsen för hur Uppfostringskommissionen tänkte sig att universiteten och hela det svenska utbildningsväsendet borde organiseras som ett sammanhängande system bestående av olika utbildningsvägar med olika ändamål. Om man alltså betraktar kommissionen som en helhet får man enligt Kaiserfeld en mer djuplodande och korrekt bild av hur denna försökte ta ett helhetsgrepp över det svenska utbildningsväsendet.

Även här studeras Uppfostringskommissionen som en aktör som hade ett officiellt och offentligt uppdrag att reformera universiteten. Men min avsikt är att ställa andra frågor. Tidigare studier har alltså fokuserat på att analysera reformförslagens innehåll, dess eventuella konsekvenser och den respons detta fick särskilt från det akademiska konsistoriet vid Uppsala universitet, dvs. med inriktning mer på kärnan i den akademiska kulturen och mindre på alla de andra uppgifter man ville att studenterna skulle kunna utföra efter sina studier. Min analys fokuserar här uteslutande på kommissionens formulerade uppfattningar om reformbehovet. I detta sammanhang kommer jag naturligtvis att lyfta fram kommissionens betonande av universitetens betydelse för landets ekonomiska välstånd liksom för andra samhälls- och politiska mål såsom att lag och ordning upprätthölls i riket. Förhoppningen är att artikeln därmed ska kunna antyda en mer nyanserad bild av Uppfostringskommissionens avsikter. Till skillnad mot de tidigare studiernas koncentration på reformförslaget kommer jag här att analysera det fullständiga materialet från kommissionens sammanträden.⁷ Därigenom går det att få en djupare bild av kommissionen samt upptäcka spänningar och vissa meningsskiljaktigheter mellan kommissionens ledamöter.

Uppfostringskommissionens tillsättning och ledamöter

Endast några få trådar av Uppfostringskommissionens tämligen komplicerade bakgrund och sammansättning kan antydas här.⁸ Uppfostringskommissionen tillsattes 1745 för att utreda om och i sådana fall hur skolordningen och de akademiska konstitutionerna borde revideras.⁹ Vid den tiden gällde ännu de akademiska konstitutionerna från 1655, även om det hade gjorts flera försök att förändra dem.¹⁰ De akademiska konstitutionerna föreskrev regler för universitetens hela verksamhet; radikala ändringar i konstitutionerna skulle därför avsätta tydliga spår i den akademiska verksamheten. Inom universiteten skedde förvisso ändå i sådant som inte reglerades av konstitutionerna stora förändringar under 1700-talet, inte minst vad beträffar de olika disciplinernas utveckling; den formella och sekelgamla universitetsstrukturen från stormaktstiden var ändå i princip oförändrad.¹¹

Vid riksdagen 1738/39 inlämnades två memorial som var betydelsefulla för tillkomsten av Uppfostringskommissionen. Det ena kom från

manufaktur- och handelsdeputationen och avsåg behov av särskild undervisning i vad som kallades ekonomiska och reella vetenskaper som skulle medföra nytta för såväl riket som de studerande själva, oavsett stånd. Det andra memorialet lämnades in av major C.B. Boye, som ville reducera antalet studerande för att förhindra en överdimensionering av vad han kallade tärande samhällsmedlemmar. Det förra memorialet var mer omfattande och skulle kräva en omgestaltning av hela undervisningsväsendet medan det senare var mer allmänt hållet. Därmed kan man säga att bakom tillsättningen av kommissionen kan man skönja en allmän uppfattning att för många studenter utbildades vid de svenska universiteten och att utbildningen inte gav dem lämpliga och adekvata kunskaper. Nya påtryckningar gjordes vid riksdagen 1740/41 om en kommission men det skulle dröja ända till 1745 innan en sådan kunde förverkligas.¹²

Uppfostringskommissionen sammanträdde första gången 1746 och delades då upp i två utskott. Det ena skulle bearbeta skolordningen och det andra de akademiska konstitutionerna. Det fanns dock inga vattentäta skott mellan dem. Även ett tredje utskott föreslogs för att undersöka snillevalsfrågan men detta kom aldrig till stånd. Från 1746 fram till 1751 inriktades arbetet på de akademiska konstitutionerna. Från början av 1750-talet till slutet av 1770-talet fokuserade kommissionen på den mer grundläggande utbildningen. Emellertid bedrevs kommissionens arbete med varierande regelbundenhet. Kommissionen upplöstes faktiskt 1766 men redan 1770 tillsattes en ny uppfostringskommission nu med kronprins Gustaf som ordförande.¹³ Dessutom gjordes uppehåll under de månader riksdagarna varade. Verksamheten kunde även avbrytas av andra politiska händelser. Likväl är Uppfostringskommissionen en av de mest omfattande utredningarna någonsin av det svenska utbildningssystemet. Det är också ett synnerligen omfattande material som den har lämnat efter sig.

Kommissionens bestod ursprungligen av femton ledamöter. De var framträdande politiker och höga ämbetsmän och i vissa fall betydande personer i det svenska kulturlivet. Dessutom hade ett antal av ledamöterna mer eller mindre nära kontakt med universitetsvärlden. Bland kommissionens ledamöter fanns bland andra kanslipresidenten (regeringschefen), universitetskanslererna, hov- och justitiekanslern samt ärkebiskopen som var självklar prokansler för Uppsala universitet. Kommissionen hade alltså en exceptionell politisk tyngd med representanter från de båda högre stånden. Sammansättningen antyder med andra ord den vikt man tillmätte utbildningsfrågorna.

Emellertid kringgärdades kommissionens arbete av allehanda kontroverser. Vid riksdagen 1738/39 hade prästeståndet varit emot förslaget att tillsätta kommissionen.¹⁴ Prästeståndet var inflytelserikt i riksdagen och inte minst inom utbildningsområdet. Bland kommissionens ledamöter fanns likafullt och självklart med representanter från prästeståndet. Kommissionens protokoll avslöjar att det fanns meningsskiljaktigheter mellan

ledamöterna. Men det finns anledning att vara försiktig med generaliseringar härvidlag. Detta gäller också uttrycken för motsättningar mellan kommissionen och de akademiska konsistorierna. De senare kom förvisso att avstyrka reformförslaget på i princip samtliga centrala punkter. Men det fanns professorer vars uppfattningar på åtminstone några punkter överensstämde med kommissionens. Exempelvis sade sig kommissionen egentligen ha samma uppfattning som juridikprofessorn David Nehrman Ehrenstråhle i Lund såväl vad beträffade undervisningen i juridik som att tillståndet vid landets rättegångsverk lämnade en hel del att önska.¹⁵ Kommissionen använde sig i sitt arbete också av fakta och argument från Anders Berch, professor i ekonomi vid Uppsala universitet, även om denne naturligtvis inte hade något ansvar för kommissionens förslag.¹⁶ Det bör även påpekas att vissa av ledamöterna i kommissionen kunde möta en del av professorerna i Vetenskapsakademien. Dessutom fick en del av professorerna direkt pekuniärt stöd av några av dem som var mest aktiva inom kommissionen.¹⁷ Det är därför inte oproblemiskt att som vissa forskare har velat göra dra skarpa gränser mellan kommissionen och konsistorierna. Dess arbete var kort sagt ytterst grannlaga.¹⁸

Det finns således anledning att vara uppmärksam på vem eller vilka av Uppfostringskommissionens ledamöter som uttalat sig i en viss fråga. Dock framgår inte detta alltid av kommissionens mötesprotokoll. Där hänvisas ibland till hela kommissionen, som då ofta benämns Kungl. Commissionen, snarare än till enskilda ledamöter. Då måste vi i regel anta att alla stått bakom en viss bestämd ståndpunkt. Detta gäller naturligtvis också när en eller flera ledamöter har uttalat sig i en viss fråga och resterande ledamöter enligt protokollet höll med. Spänningar och meningskiljaktigheter inom kommissionen kommer möjligen inte upp till ytan utan att man går till hela arbetsmaterialet och inte bara till själva reformförslaget.

Universitetens ändamål

Uppfostringskommissionen utgick ifrån vad man ansåg vara universitetens rättmätiga ändamål när man föreslog vilka delar av universitetet som skulle ”såsom nyttige bibehållas” och vilka som skulle ”behöfwa rättas, ändras eller afskaffas”.¹⁹ Uppfostringskommissionen definierade universitetens uppgift tämligen instrumentellt. Universitetet borde enligt den tillse att

det för hwarthera af Riksstyrelsens särskildte grenar, skickelige ämnen af Riksens ungedom måge tilredas, som efter hand i the afgående Ämbetesmäns och Betjenters ställen kunna sättjas til the ther förefalande wigtige göromål²⁰

Med andra ord ansågs universitetens uppgift vara att utbilda dugliga ämnen för statliga verk och ämbeten. Det var istället Vetenskapsakademins uppgift att i första hand förkovra vetenskapen även om detta kunde vara en välkommen sidoeffekt av universitetens arbete.²¹ Universitetet betraktades ännu huvudsakligen som en utbildnings- och undervisningsinstitution, i många avseenden alltså fjärran ifrån det moderna universitetet med primär uppgift att producera forskning och ny kunskap.²² Men Uppfostringskommissionen ville nu att staten på ett annat sätt än tidigare skulle ställa direkta krav på universiteten att uppnå sådana målsättningar som bestämts av ständerna vilket skulle innebära att utbilda studenter med särskilda kvalifikationer för ämbetsverk och inte som tidigare nästan uteslutande för uppdrag inom kyrkan och skolan.²³ Det var ett tydligt ställningstagande.

Kyrkan var traditionellt nära knuten till universiteten och skolan. Även om universiteten ännu inte formellt utbildade präster dominerades likväl det akademiska livet av teologin och kyrkan; de flesta studenterna hade förhoppningar att efter studierna kunna bli präster eller åtminstone lärare, vilket ofta sågs som ett steg i en kyrklig karriär.²⁴ Överheten hade förvisso länge ställt upprepade krav på förbättrad fackutbildning med avseende på yrkeslivet i allmänhet och statsämbeten i synnerhet men universiteten hade ändå behållit den teologiska och humanistiska inriktning som de fått under det föregående århundradet.²⁵ Betydelsen av den rätta kristna läran betonades med eftertryck i de akademiska konstitutionerna.²⁶ Det var självklart att ärkebiskopen eller – som i Åbo och Lund – biskoparna skulle vara respektive universitetets prokansler.

Kyrkans betydelse var central även på andra och kanske mer fundamentala sätt. Universitetens ställning var omgärdad av traditioner som bland annat innebar att de ansågs som fria korporationer med egen domsrätt; den akademiska jurisdiktionen erkändes som en del av prästeståndets privilegier. Efter Uppsala universitets återöppnande 1595 präglades dess första decennier av en kamp mellan kungen och kyrkan om inflytandet över utbildningen. Så småningom nåddes ett slags överenskommelse och kyrkan och universiteten kunde genom kyrkolagen 1686 även formellt bli en del av staten; potentiella spänningar i relationerna bestod dock. Men under 1600- och 1700-talen skedde en gradvis förskjutning och statens inflytande över universiteten och universitetsutbildningen ökade.²⁷ Detta var inte unikt för Sverige. En liknande process pågick samtidigt men i mindre skala vid många tyska universitet.²⁸

Studenternas brister

Uppfostringskommissionens uppfattning var att utbildningen vid de svenska universiteten inte uppfyllde sitt syfte. Snarare hade statliga ämbetsverk klagat på ”ringa mogenhet och kunskap” hos många av dem som sökte

tjänster efter avslutade universitetsstudier.²⁹ Orden antyder att kommissionen ansåg att studenterna i högre utsträckning borde betraktas som blivande ämbetsmän med viktiga positioner i rikets förvaltning. ”Rikets styrelse uti des åtskilliga grenar” var enligt kanslipresident Carl Gustaf Tessin (1695–1770) beroende av ”landets ungdoms upfostran” som i sin tur naturligtvis var beroende av ett fungerande utbildningssystem.³⁰ Att universiteten utbildade vad kommissionen ansåg vara alltför ofta odugliga studenter var en fara för statens fortbestånd.³¹ Kommissionens uppfattningar om universitetens reformbehov bör förstås utifrån de brister som man ansåg att universitetsutbildade hade. Bristerna gällde enligt den såväl kunskaperna som moralen.

En grundtanke bakom tillsättningen av Uppfostringskommissionen hade varit att universiteten inte hade lett studenterna till vad som kallades ekonomiska och reella vetenskaper.³² Latinet och den klassiska bildningen hade ännu en central plats i den frihetstida akademiska kulturen. Men enligt kommissionen borde fokus istället i högre grad läggas på tillämpbara och ”nyttiga” ämnen.³³ Alltför stor del av studietiden ägnades åt ämnen som endast studenter som var ämnade för det så kallade läroståndet – alltså präster och lärare – hade användning för. Främst avsåg man latin, grekiska och orientaliska språk. Det var fråga om sådana ämnen var angelägna för alla som syftade till läroståndet. Men inom kommissionen fanns också i dessa avseenden markant olika uppfattningar.

Kanslirådet Claes Ekeblad d.y. (1708–1771) företrädde uppfattningen att ”större nytta med mindre förlust” knappast kunde erhållas än om ”Graecae linguae Professionen... blifwer til en Physices inrättad”.³⁴ Överhovpredikanten Samuel Troilius (1706–1764) försvarade å andra sidan grekiskan med att betona dess betydelse som en symbol för landets anseende. Han menade att ”nytta och prydnad äro de känneteke, hwarpå et wittert land gärna stöder sin urskillning af Studier”.³⁵ Om den grekiska professionen skulle dras in vid Uppsala universitet skulle enligt honom dessa studier råka i ”mörker och glömsko” och övriga svenska universitet skulle följa i samma spår.³⁶ Detta skulle ”hos utlänningar upväcka förklenlige tankar om nationens smak för lärdom och witterhet”.³⁷ I kommissionens reformförslag noterades därför att man inte hade kommit helt överens i denna fråga. Man tycks dock ha enats om ett slags kompromiss. ”Graecae Professionen” kunde få vara kvar vid Uppsala universitet men dras in ”wid de andra bägge Universiteterne”, dvs. i Lund och Åbo.³⁸

Likt många andra vid denna tid underströk Uppfostringskommissionen betydelsen av att studenter undervisades i ämnen såsom kemi, fysik, naturalhistoria och ekonomi vilka ansågs befrämja det ekonomiska välståndet. Men kommissionen underströk som redan sagts även betydelsen av att studenterna undervisades i juridik eller andra ämnen som kunde säkra att det fanns ”dugliga tjenst ämnen” i rättegångsverken: ”Rättwisans wård wore så mycket angelägnare, som så mångas wälstånd och all både allmän

och enskylt säkerhet deruppå berodde”.³⁹ Överhuvudtaget underströk kommissionen universitetsutbildningens betydelse för upprätthållandet av lag och ordning. Härvidlag föreslog man att adekvata yrkesutbildningar och yrkesexamina borde införas som uttryckliga behörighetskrav för tjänster inom rättsväsendet men även för andra befattningar och ämbeten.⁴⁰ De som hade studerat utomlands skulle enligt kommissionen först examineras vid ett svenskt universitet innan man kunde få tillgodoräkna sig sina studier. Värt att notera är att man inte räknade Greifswald som svenskt i detta sammanhang. I sitt reformförslag för universiteten föreslog man även att antalet magisterpromotioner skulle begränsas och anpassas till antalet lediga statliga tjänster.⁴¹

Grundläggande för kommissionens arbete var uppfattningen att studenterna inte fick lämplig eller nödvändig specialisering.⁴² Studenterna ansågs ha ytliga insikter inom många ämnesområden snarare än tillräckliga och djupare insikter inom ämnen som var nödvändiga för dem senare i livet. Tanken var att studenterna inte borde belastas med ”onödig undervisning” utan studera och examineras i ämnen som låg närmare de yrken och positioner de var avsedda att senare bekläda.⁴³ I övriga ämnen räckte det helt enkelt med att visa berörda professorer att man ”ej wore aldeles främmande”.⁴⁴

För att åstadkomma de förbättringar man ville se förespråkade kommissionen även ökade kontroller. Detta kom till tydligt uttryck i uppfattningen om studenternas examina, vilka professorerna och adjunkterna höll med studenterna. Nivån på dessa examina ansåg kommissionen som alltför bristfällig och man menade att sådant stjälpte snarare än hjälpte studenterna.⁴⁵ Examen brukade hållas privat eller i slutna grupper utan kontroll och insyn men om examinationen istället gjordes offentlig och mer krävande skulle den enskilda studenten enligt kommissionen motiveras att ”så uparbeta sig i sina wettenskaper, at han sedan kunde använda dem med nytta i Rikets tjenst”.⁴⁶ Också kraven på professorernas insatser skulle därmed skärpas. I en offentlig examination skulle inte professorerna våga godkänna någon som ”allmänt förrådde sin swaghet”.⁴⁷ Respektive kansler skulle i sin tur kontrollera att examinationen genomfördes som föreskrivits.⁴⁸ Kyrkan och universiteten hade förvisso ursprungligen velat betrakta universitetets kansler snarast som en röst riktad till överheten men redan länge hade ordningen varit den motsatta och kanslern hade i stället blivit en regeringens talesman och kontrollör; denna tingens ordning ville alltså kommissionen utveckla ytterligare.⁴⁹ Man tänkte sig nu kanslern snarare som ett slags statlig kontrollinstans; uppenbarligen strävade kommissionen mot ökad statlig kontroll och insyn i universitetens verksamhet för att åstadkomma de förbättringar och förändringar man ville se.

Odygdighet

Emellertid ansågs studenterna inte bara sakna adekvata fackkunskaper utan även rätta dygder. Dygd är ett svår fångat begrepp men användes synnerligen frekvent. Under antiken hade det fått sin grundbetydelse men det omdefinierades i kristna termer under medeltiden dock utan att som regel fullständigt förlora sin antika innebörd. Dygdebegreppet kom därför ofta att i praktiken få en tämligen vid och diffus betydelse och kunde stundom beteckna önskvärda karaktärsegenskaper och beteenden i allmänhet.⁵⁰ Studenters bristande moral och sedlighet var ett ofta debatterat ämne och återkommer regelbundet i konsistorieprotokollen. Här togs upp otaliga exempel på brister i sexualmoral eller i allmän hyfs och omdömena blev ofta hårda om studenternas självsväld och osedlighet.⁵¹ Kommissionen sällade sig till denna kritiska skara. Man ansåg sakernas usla tillstånd särskilt allvarligt med tanke på studenternas framtida ansvarsfulla uppgifter.

Tessin ansåg att ”ingenting fordrade kraftigare och tidigare hielpemedel än den skadeliga lystnad, som ibland Academiska ungdomen sig inritat, at wilja dömma om Regerings saken”.⁵² Detta ledde till osämja och oro. Det vore enligt Tessin lätt att finna vilken ”fara och äfwentyr” som således skulle hänga över riket när dessa studenter med ”slika sinnen och tänkesätt en gång skulle handhafwa [rikets] angelägenheter”.⁵³ I detta sammanhang diskuterades bland annat att införa ett förbud på universiteten mot att tala om politik i allmänhet och statens styrning och regeringssätt i synnerhet. Studenterna måste följaktligen lära sig ”rent begrep om Gud... wördnad och lydnad emot öfwerheten, kärlek för fäderneslandet, samt enighet och förtroende emellan sig sielfwe”.⁵⁴ De skulle alltså inte få politisera utan lära sig att istället bli samverkande och allmännyttiga lemmar av samhällskroppen.

Enligt kommissionen borde professorseden förpliktiga professorerna att ge sina studenter denna uppfostran.⁵⁵ Professorseden borde ringa in vad man kunde förvänta sig av dem och avläggas innan en professor tillträdde sin stol. Innehållet skulle beskrivas i de akademiska konstitutionerna. Nu ville man tydligare formulera vad som redan i praktiken gällde, att universiteten var under staten varför eden skulle kunna ses som ett slags kontrakt mellan den tillträdande professorn och överheten. Om man betraktar hur kommissionen resonerar kring professorseden och dess betydelse skulle man här kunna se ett tydligt uttryck för en strävan att tvinga professorerna att i ökad utsträckning föga sig efter överhetens vilja. Man ville se till så att professorerna verkligen skulle ge vad man betraktade som rätt och adekvat utbildning och att universitetet bättre skulle tygla och uppfostra studenterna att underordna sig statens behov.

Uppfostringskommissionens uppfattningar om problemen med de svenska universiteten handlade alltså inte endast om att de blivande ämbetsmännen saknade adekvata fackkunskaper. Det fanns en maktaspekt

som ingalunda var ny. Kommissionens arbete dikterades av inte bara en kritik av sakernas tillstånd utan djärva förslag att försäkra riket om adekvata kunskaper i en helt ny omfattning. Studierna skulle inte längre vara en fråga om den enskilde studentens lust och val. Här måste överheten få avgöra vilka uppgifter denne förväntades utföra för det allmänna. Saken utvecklades ytterliga i detalj då kommissionen kom till valet av ”levnadsstånd”.⁵⁶

Levnadsståndsvalet

Valet av levnadsstånd skulle kunna förstås som en students yrkesval.⁵⁷ Men saken är mer komplicerad än så. Det kan snarare jämföras med det s.k. snillevalet som hade myntats tidigare under 1700-talet och uttryckte uppfattningen att en student borde få en mot sin förmåga svarande undervisning och på så sätt senare efter sina studier hamna på en för denne lämplig plats i samhället för att främja det allmännas eller rikets bästa.⁵⁸ Levnadsståndsvalet bör därför förstås utifrån ett ståndsbegrepp som betecknar samhällelig position eller funktion.⁵⁹ Uppfostringskommissionen använde för övrigt termerna ståndsval och levnadsståndsval till synes synonymt.⁶⁰

Varje enskild individ ansågs i kommissionens ögon ämnad för en viss position eller funktion beroende på dennes förmåga. Alla var till ”någon wettenskap eller handtering tienligt, så at ofta den, som til alt annat är odugelig kan blifwa i sin del en Mästare utan lika”.⁶¹ Detta väcker naturligtvis följdfrågor om hur och kanske framförallt av vem som studenternas levnadsståndsval borde göras. Enligt kommissionen borde levnadsståndsvalet göras på tillförlitliga grunder och med hänsyn till allmännyttan. Vare sig barnen eller ungdomarna själva eller deras föräldrar ansågs lämpliga att göra detta val. Följaktligen ”bör ungdomens ståndsval ej så aldeles bero på dess eget ostadiga godtycko; thet bör grundas på en gransynt urskillning af theras snillen och böjelser, hwilka theras ledare alt ifrån barnåldren böra hjelpa them utforska”.⁶² Mödan för detta antogs förvisso bli stor men nyttan för det allmänna skulle bli än större.⁶³ Resonemanget i kommissionen utgick här inte nödvändigtvis från uppfattningen att det allmännas välbefinnande och intresse alltid måste ha företräde före den enskildes utan snarare formulerades saken så att den självklara utgångspunkten var att den enskildes välbefinnande antogs alltid sammanfalla med det allmännas. Enligt kommissionen var således inget mer angeläget för ”det borgerliga samhället” än att var och ens ”naturliga gåfwor” blev mest fördelaktigt ”upodlade och nyttiade”.⁶⁴ På detta berodde också ”barnens tilkommande wälfärd eller undergång”.⁶⁵ Detta leder över till nästa problematiska steg.

Om man verkligen fullföljde planerna på förslaget om att ett allmänt levnadsståndsval och allas livsbanor skulle bestämmas utifrån deras respek-

tive förmåga skulle detta kunna leda till en total omvälvning av samhället.⁶⁶ Men levnadsståndsvalet borde naturligtvis inte förstås som att alla samhällsmedlemmar skulle få rätt att fatta fria val för sig själva och sina liv baserat på vad man eventuellt kunde anse som ens riktiga och lämpliga ändamål utan tvärtom som en reglering av överheten av undersåtarnas levnadsval med tanke på det allmänna bästa. Särskilt vore det enligt kommissionen för ”det almänna önskeligt” om sönerna i ”de närande stånden” kunde förmås välja samma levnadsstånd och näringssätt som deras fäder.⁶⁷ Även i en skrivelse från 1744 bekymrade sig universitetskanslerna Carl Gyllenborg, Johan Gyllenborg och Olof Cederström över att det allmänna tog skada av att studenter gjorde anspråk på att klättra uppåt i samhällshierarkin:⁶⁸

I desse senare tider ser man twärt om, huruledes alt för många dels af föräldrars, dels af egen otidig ährelystnad drifwas till att igenom studier söka sin upkomst och tränga sig in i andeliga eller werldsliga ståndet, då först deras skickelighet pröfwes och ofta finnas lämpeligare till plogen eller handtwärck än till boken, rikets tjenst till ogagn, skada och wanheder.⁶⁹

Universitetskanslerna menade att studenter inte längre brydde sig om att skaffa ”det gagn i rikets tjenst, som deras skyldighet af dem fordrar” varför många ämbeten ”mer effter båtnad och winst” än, som de borde, ”af slika personer handteras och skiötas”.⁷⁰ Liknande idéer förfäktades av Uppfostringskommissionen. Dessa idéer skulle också kunna belysas utifrån samtidens ofta demonstrerade uppfattning om begreppet dygd enligt vilken man inte borde förhäva sig eller eftersträva en högre samhällsposition än den man var född i.⁷¹ Kommissionens resonemang kan därför beskrivas i moraliska termer enligt vilka var och ens dygd visade sig fullt ut då man satte det allmänna före egennyttan; att värna det allmänna inkluderade även att verka för att stabilisera ståndssamhällets moraliska ordning och hierarki.⁷²

Studenternas överflöd

Uppfostringskommissionens utbildningspolitik bör förstås utifrån en statisk samhällssyn. Enligt Nils Runeby kan utbildningssystemen under 1700-talet i såväl de tyska staterna som i Sverige beskrivas som en motsvarighet till samhällets ståndindelning med dess privilegiesystem och försvar mot vertikal social mobilitet.⁷³ Att kontrollera tillströmningen till universiteten borde enligt detta synsätt förstås som ett medel att stabilisera ståndssamhället och bevara dess orörlighet.

Följden av att för många studenter utbildades vid universiteten blev enligt kommissionens resonemang en obalans i samhället som resulterade i underskott av arbetskraft till näringarna och ett motsvarande överskott

av lärde eller präster samt därtill som en ytterligare konsekvens i alltför många utbildade men ändå odugliga tjänstesökare till statliga verk och ämbeten. Vad man svepande kallade näringarna avsåg landets produktion i vidaste mening, alltså såväl jordbruket som alla manufakturer. Kommissionens reformförslag handlade alltså på centrala punkter om hur man skulle komma till rätta med detta. Det krävde för det första att man minskade det ”myckna öfwerlopp[et] af Studerande”.⁷⁴ Och för det andra måste de studerande omfördelas.

En bärande tanke hos Uppfostringskommissionen var att ingen skulle studera längre än nödvändigt. Universiteten borde därför bidra till att sortera studenter till lämplig plats eller uppgift i samhället och förse dem med rätt kunskap att genomföra eller förverkliga detta mål. En viktig del av kommissionens kritik av universiteten var följaktligen att dessa hade misslyckats med denna sin uppgift att underlätta studenternas val: ”i brist af en sådan utstakning hafwa the fläste under studerings tiden upskutit at göra något ständs wal”.⁷⁵ Enligt kommission utbildades studenter utan uppenbar fallenhet för teoretiska studier eller som inte behövde sådana för sin tilltänkta levnadsbana. Dessa studenter riskerade därför att hamna helt fel i samhället. De hamnade kanske i yrken som de inte alls var lämpade för och som de följaktligen skulle sköta med ”försummelse och vårdslöshet”.⁷⁶ Kommissionens ledamöter tycks ha varit eniga om att näringarna inte hade behov av människor med akademisk utbildning. Följaktligen ville man begränsa tillströmningen till universiteten från alla som skulle ägna sig åt näringarna i allmänhet och man ville naturligtvis dessutom att akademierna skulle avskilja alla olämpliga från studier.

Kommissionens ledamöter hade däremot olika uppfattningar om hur studenterna borde fördelas. Majoriteten i kommissionen formulerade saken konkret då man konstaterade att ”så många öfwerflödige präster woro spridde kring landet”.⁷⁷ Antalet präster och präststudenter borde minskas och kraven på deras examen vid universiteten höjas. Samuel Troilius noterade dock i protokollet att om man minskade antalet präststudenter ”i afsigt at dermed förmå dem til de närande stånden” torde det leda till att det ”med tiden saknas ämnen til de smärre präste lägenhetens besättjande”.⁷⁸ I majoritetens uppfattning antyds måhända en viss kritik mot prästeståndets inflytande men det bör naturligtvis inte betraktas som någon kritik av kyrkan som av alla sågs som ett samhälleligt fundament.⁷⁹ Även om prästsoner ofta studerade till präst fanns inom ståndet ett inte försunligt tillskott från främst bondeståndet.⁸⁰ Att studera till präst och därmed göra karriär inom kyrkan kunde alltså innebära ett sätt att röra sig uppåt i samhällshierarkin. Forskning har dock visat att antalet universitetsstudenter som härstammade från allmogen inte var särskilt många jämfört med övriga grupper och de kom vanligen inte särskilt långt på den akademiska banan. Under tiden 1700–1865 nådde endast ett fåtal biskops- eller domprostvärdigheten.⁸¹

Avslutning

Avsikten med den här artikeln har varit att resonera kring Uppfostringskommissionens uppfattningar om behovet av att reformera universiteten och antyda möjliga infallsvinklar för fortsatta studier av statens agerande gentemot det tidigmoderna universitetsväsendet.

Tidigare studier har ofta utgått ifrån innehållet i kommissionens reformförslag och eventuella konsekvenser av detta.⁸² Här har jag snarare försökt resonera kring de problem som kommissionen ansåg sig ha identifierat och hur de tänkte angripa dessa.⁸³ Avstamp har tagits i uppfattningen att universitetsutbildningarna vid de svenska universiteten inte nådde vad man ansåg vara det rimliga och eftersträvansvärda målet att utbilda inte bara blivande präster och ämbetsmän utan i långt större utsträckning och framför allt på ett mer adekvat sätt än tidigare dugliga ämnen för offentliga verk och ämbeten. Statens välstånd ansågs på så sätt nu vara beroende av ett fungerande universitets- och utbildningsväsende. Det ansågs följaktligen ligga i statens intresse att bestämma vilka kvalifikationer studenterna borde få samt även att reglera tillströmningen till universiteten. Kommissionen formulerade således uttryckligen att landets välstånd var beroende av att universiteten och skolorna producerade goda undersåtar som hade fått en utbildning som var väl anpassad för de uppgifter de ansetts lämpliga och ämnade för. Enligt kommissionen hade man alltså tidigare misslyckats med denna uppgift, till skada för riket. Inte endast universiteten utan hela utbildningsväsendet behövde därför reformeras och mer specifikt differentieras eller specialiseras.⁸⁴ Den betydelse för rikets välbefinnande som universiteten därmed tillskrevs kan vara en möjlig förklaring till att en kommission med sådan omfattning och politisk tyngd ansågs nödvändig av rikets ständer.

Tidigare forskning har betraktat kommissionen nästan uteslutande som ett uttryck för uppfattningen att universiteten borde vara nyttiga och bidra till landets ekonomiska välstånd.⁸⁵ Förvisso var ekonomin viktig men det bör poängteras att kommissionens universitetspolitik hade ett bredare anslag och även syftade till att bevara samhällsordningen. Ordningen i denna mening vilade på uppfattningen att moralen och religionen var samhällets fogmassa. Hos kommissionen fanns en rädsla för oordning över huvud. Enighet inom riket ansågs vara av största vikt. Vare sig regeringsordningen eller ständernas privilegier fick på något sätt ifrågasättas. Kommissionen menade naturligtvis i likhet med de flesta vid denna tid att ordningen ytterst syftade till invånarnas frälsning och fäderneslandets förkovran.⁸⁶

Uppfostringskommissionen tycks i huvudsak ha varit ense i uppfattningen om universitetens reformbehov och har också av forskningen betraktats som sådan. När ett större empiriskt material än reformförslagen studeras framträder ändå vissa meningsskiljaktigheter bland annat kring hur utbildningarna och ämnena vid de svenska universiteten borde prioriteras.

Spänningarna låter sig sannolikt länkas till de olika intressen som kommissionens ledamöter företrädde men materialet behöver en djupare analys; tidigare studier har tyckt sig se en enig kommission bakom förslagen till både skolordning och de akademiska konstitutionerna men så har alltså inte riktigt varit fallet, åtminstone måste bilden nyanseras.⁸⁷ Det är alltså angeläget att analysera hur reformförslagen förhåller sig till kommissionens förarbete.

Uppfostringskommissionens reformförslag kan naturligtvis ge en bild av hur ständerna och regeringen såg på svensk ekonomi och hur en mer effektiv utbildning borde bidra till att råda bot på alla de problem man ansåg sig ha identifierat. Under mer än ett sekel hade man försökt att långsamt förändra ett i grunden medeltida system för all utbildning, särskilt den högre. Under frihetstiden vidgades ambitionerna ytterligare. Genom att beakta större delar av kommissionens arbetsmaterial blir det än tydligare hur det både fanns en kontinuitet och en utveckling i överhetens ambitioner för skolans och universitetens roll. Kommissionen bör då betraktas som en historiskt och kulturellt situerad ansats att få till stånd genomgripande förändringar av utbildningssystemet utifrån tydligt formulerade uppfattningar om vad god eller värdefull högre utbildning borde vara. En analys av denna process skulle kunna bedrivas utifrån utgångspunkten att sådana ansatser konstitueras av men också själva konstituerar maktrelationer, politiska processer och samhällsförändringar.⁸⁸

Uppfostringskommissionen bör härvidlag måhända inte betraktas bara som en direkt avspegling av statens intentioner utan snarare som bestående av ledamöter vilka förvisso agerade som förvaltare av rikets väl men som även hade olika personliga eller politiska intressen. Det är också viktigt att inte bara rikta fokus på konfliktytan mellan ständerna och kommissionen å ena sidan och universiteten å den andra. Tidigare forskning har gärna lyft fram ständernas ökade krav på kontroll och styrning som ett led i en strid om makten över utbildningen. Denna uppsats har velat nyansera bilden genom att också lyfta fram de problem som ständerna tyckte sig se för rikets framtida välfärd och de åtgärder som man menade krävdes för att lösa dessa. Ty alldeles uppenbart ansåg man att utbildning var synnerligen viktig, alltför viktig för att man skulle kunna avhända sig ett ansvar för denna. Det är något som kommissionens omfattande arbetsmaterial vittnar om.

Summary

The need for university reform. The educational commission's description of the problems in Swedish higher education 1745–1751. By Fredrik Bertilsson. During the so-called age of liberty in Sweden (1721–1772), demands were promptly made for concrete applications of the rather elusive idea of ‘utility’. One grand expression of these claims was the

educational commission appointed in 1745 to investigate whether and in what ways the Swedish educational system, including the universities, should be reformed. Previous studies have primarily focused on analyzing the commission's reform proposal; its content, potential consequences and the response it received from Uppsala University in particular. The relationship between the commission and the universities has, moreover, almost exclusively been considered as a struggle for influence over Sweden's higher education. This article focuses instead on the ideas of the commission regarding the need for university reform. The article aims to suggest alternative approaches for subsequent studies, however I also wish to indicate the contours of a more nuanced understanding of the intentions of the commission. The article takes as an analytical starting point the assessment made by the commission that Swedish universities failed in reaching their legitimate goal: to educate students for positions in government offices. As this failure was considered harmful to the country, it was believed to be in the state's interest to regulate the influx of students into higher education as well as the knowledge and qualifications these students should have acquired upon graduation. Previous studies have considered the commission almost exclusively as a manifestation of the principle that universities should contribute to the economic utility or welfare of the country. This article brings to the fore that while the economy was indeed important, additional attention should be given to the broader political interests of the commission.

Noter

1. En teoretisk utgångspunkt är Carol Lee Bacchi: *Analyzing policy. What's the problem represented to be?* (Frenchs Forest, N.S.W., 2009). Bacchis analytiska fokus ligger särskilt på sådana problemrepresentationer som ligger bakom reformer och policies.

2. Torgny T. Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden. En sammanställning* (Uppsala, 1971). Segerstedt analyserar den akademiska friheten under frihetstiden och Uppfostringskommissionens verksamhet i relation till denna. Han tar utgångspunkt i vad han kallar den ideologiska grundsyn som låg bakom 1719 års statsskick och anser det troligt att denna grundsyn utgjorde utgångspunkt för statens och således Uppfostringskommissionens handlande gentemot universiteten.

3. Uppfostringskommissionen spelade en roll för undervisningen i statsrätt som kunde legitimera statsskickets konstruktion och därigenom överhetens maktinnehav och makt-

utövning; Per Nilsén: *Att "stoppa munnen till på bespottare"*. *Den akademiska undervisningen i svensk statsrätt under frihetstiden* (Lund, 2001).

4. För universiteten hade det resulterat i bl.a. i en omdaning av universitetens fakultetsstruktur. Forskare har särskilt intresserat sig för hur Uppsalas akademiska konsistorium bemötte Uppfostringskommissionens reformförslag. Betydligt mindre finns skrivet om gensvaret från akademiska konsistorierna i Lund respektive Åbo. Se Bo Lindberg: "Den grå upplysningen. Om Uppsala i mitten av 1700-talet" i Erland Sellberg (red.): *Den skapande staden. Idéhistoriska miljöer* (Stockholm, 2003); idem: "Den lärda kulturen" i Jakob Christensson (red./utg.): *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden* (Lund, 2006); Sten Lindroth: *Svensk lärdomshistoria. 3. Frihetstiden* (Stockholm, 1978).

5. Den mest omfattade studien av Uppfostringskommissionen i detta sammanhang

är David Löfberg: *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet* (Uppsala, 1949). Uttrycket merkantilistiska riktlinjer kommer från Wilhelm Sjöstrand: *Pedagogikens historia. 3:1. Sverige och de nordiska grannländerna under frihetstiden och gustavianska tiden* (Lund, 1961), 76.

6. Thomas Kaiserfeld: "Den envetna differenteringen. Uppfostringskommissionens reformarbete 1724–1778" i *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdomshistoria* (Uppsala, 2007). Se även idem: "The persistent differentiation. The Swedish education commission's reform work, 1724–1778" i *Eighteenth-Century Studies* 43:4 (2010), 485–503.

7. Det samlade materialet om Uppfostringskommissionen finns på Riksarkivet, Äldre Kommitteer (ÅK) 849. Den första volymen, Uppfostringskommissionens mötesprotokoll från 1746 till 1751, avser kommissionens arbete med de akademiska konstitutionerna.

8. Om turerna kring Uppfostringskommissionens tillsättning, se Hugo Hernlund: *Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarvet 1718–1809. 1. 1718–1760* (Stockholm, 1882).

9. En kommission under denna tid kunde betyda många olika saker. Uppfostringskommissionen kan betraktas som en så kallad utredande kommission. Utredande kommissioner hade i uppgift att utreda frågor av normativ karaktär vilket kunde innefatta att utarbeta förslag till nya lagar, kyrkkoordinationar eller liknande: Marie Lennerstrand: *Rättvisans och allmogens beskyddare. Den absoluta staten, kommissionerna och tjänstemännen, ca 1680–1730* (Uppsala, 1999), 33.

10. Claes Annerstedt: *Uppsala universitets historia. D. 3. 1719–1792. 2. Universitetets organisation och verksamhet* (Uppsala, 1914), 22.

11. Se Bo Lindberg: "Den lärda kulturen".

12. Sjöstrand: *Pedagogikens historia*, 76–77.

13. Maria Cavallin: *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780* (Göteborg, 2003), 84.

14. Sjöstrand: *Pedagogikens historia*, 77.

15. ÅK 849, vol. 1, 196–200.

16. Sven-Eric Liedman: *Den synliga handen. Anders Berch och ekonomiämnena vid 1700-talets svenska universitet* (Stockholm, 1986), 177.

17. Carl Gustaf Tessin fungerade som så kallad patron till Linné; se Hjalmar Fors: "Linneaner mot Newtonianer. Konkurrerande vetenskapliga nätverk kring Torbern Bergman" i Sven Widmalm (red.): *Vetenskapens sociala strukturer. Sju historiska fallstudier om konflikt, samverkan och makt* (Lund, 2008), 25; idem: *Mutual favours. The social and scientific practice of eighteenth-century Swedish chemistry* (Uppsala, 2003).

18. Se Lindroth: *Svensk lärdomshistoria*.

19. ÅK 849, vol. 1, 536–537.

20. *Ibid.*, 536.

21. *Ibid.*

22. Om det moderna forskningsuniversitetets utveckling: William Clark: *Academic charisma and the origins of the research university* (Chicago, 2006). Se även Peter Josephson: "Universitetet, den lärde och den självlärde. Lärd identitetsbildning och pedagogiska reformdiskussioner i Tyskland, 1768–1810" i *Uppsala Papers in History of Ideas* 16 (2013). För en utförligare diskussion om tidigmoderna universitets ändamål och ändamålsförändringar se Willem Frijhoff: "Patterns" i Hilde de Ridder-Symoens (red.): *A history of the university in Europe. Vol. 2, Universities in early modern Europe (1500–1800)* (Cambridge, 1996).

23. Jag kommer alltså att skilja mellan stat och kyrka trots att kyrkan tillhörde staten.

24. Lindberg: "Den lärda kulturen", 104.

25. David Gaunt: *Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrättsauskultanter* (Uppsala, 1975), 31.

26. Claes Annerstedt (utg.): *Uppsala universitetets konstitutioner af år 1655* (Uppsala, 1890), vi.

27. Se Liedman: *Den synliga handen*; Lars-Arne Norborg: "Universitetet som indoktrineringsinstrument. Statsmakt och studium politicum under Nils Palmstiernas kanslers-tid" i *Historia och sambälle. Studier tillägnade Jerker Rosén* (Lund, 1975); Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*; Karin Sennfeldt: "Frihetstidens politiska kultur" i Christensson (red./utg.): *Signums svenska kulturhistoria*.

28. Se Charles E. McClelland: *State, society and university in Germany, 1700–1914* (Cambridge, 1980), 27–93.

29. ÅK 849, vol. 1, 114.

30. *Ibid.*, 4.

31. *Ibid.*, 92–93.

32. Löfberg: *Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*, 204.

33. För debatten om latinets på universiteten under 1700-talet, se Bo Lindberg: *De lärdes modersmål. Latin, humanism och vetenskap i 1700-talets Sverige* (Göteborg, 1984).

34. ÅK 849, vol. 1, 256.

35. *Ibid.*, 257.

36. *Ibid.*, 259.

37. *Ibid.*

38. *Ibid.*, 562.

39. *Ibid.*, 203–204.

40. Nilsén: *Att ”stoppa munnen till på bespottare”*, 159. Uppfostringskommissionens arbete bidrog till att rättgångsexamen (1749), hovrättsexamen och den så kallade civilexamen (1750) infördes som krav för inträde i rikets ämbetsverk.

41. Uppfostringskommissionen medgav att ytterligare beräkningar fordrades för att veta hur många promotioner detta i praktiken skulle innebära, men gjorde en uppskattning på ungefär femtio i genomsnitt per år, sammanlagt för universiteten i Uppsala, Lund och Åbo: ÅK 849, vol. 1, 608–610.

42. Se Kaiserfeld: ”Den envetna differenteringen”.

43. ÅK 849, vol. 1, 552–554

44. *Ibid.*, 116.

45. *Ibid.*, 114.

46. *Ibid.*, 116.

47. *Ibid.*, 117.

48. För en analys som inkorporerar ett historiskt perspektiv på externa kontroller av universiteten och professorerna, samt på universitetens redovisningsskyldighet, se Marie-Laure Djelic: ”Scholars in the audit society. Understanding our contemporary iron cage” i Lars Engwall (red.): *Scholars in action. Past – present – future* (Uppsala, 2012). För framväxten och inrättandet av kontroller vid examen, se Nils Runeby: ”Mandarinernas uppkomst. Framväxten av ett kompetensbestämt ämbetsmannastånd: en exempelsamling” i Margareta Revera & Rolf Torstendahl (red.): *Bördor, bönder, börd i 1600-talets Sverige* (Lund, 1979), 301.

49. Erland Sellberg: ”Vår förste utbildningspolitiker. En viktig del av Johan Skyttes politiska insats” i Sten Åke Nilsson & Margareta Ramsay (red.): *1600-talets ansikte* (Nyhamsläge, 1997).

50. Catharina Stenqvist & Marie Lind-

stedt Cronberg: ”Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron” i idem (red.): *Dygder och laster. Förmoderna perspektiv på tillvaron* (Lund, 2010), 7, 13.

51. Se Lars Burman: *Väktaliga studenter. Studentnationerna i Uppsala som retoriska miljöer 1663–2010* (Uppsala, 2013 [2012]), 18.

52. ÅK 849, vol. 1, 92.

53. *Ibid.*

54. *Ibid.*, 93–94.

55. *Ibid.*, 94.

56. För Uppfostringskommissionens resonemang om valet av levnadsstånd se t.ex: ÅK 849, vol. 1, 215–216, 692–697.

57. Termen levnadsstånd refererar enligt Svenska akademins ordbok till yrke eller levnadsbana, oftast använd i utbildningssammanhang. Termen var inte särskilt vanlig under 1700-talet och är sannolikt ännu mer ovanlig numera. Den kan jämföras med tyskans *Lebensstand*.

58. Om snillevalet, se Nils G. Ohlson: *Det pedagogiska problemet i Sverige under frihetstiden och gustavianska tiden (till omkring år 1805). En översikt* (Stockholm, 1939), 57. Tessin var för övrigt en anhängare av snillevalet och tog upp frågan i Uppfostringskommissionen men saken avfördes 1760: Christian Lundahl: *Viljan att veta vad andra vet. Kunskapsbedömning i tidigmodern, modern och senmodern skola* (Stockholm, 2006), 156.

59. För ett resonemang om ett sådant vidare ståndsbegrepp, se Anna Nilsson: ”De förnöjsamme undersåten” i Stenqvist & Lindstedt Cronberg (red.): *Dygder och laster*, 274.

60. Se t.ex: ÅK 849, vol. 1, 545–546.

61. *Ibid.*, 629.

62. ÅK 849, vol. 1, 545–546.

63. *Ibid.*, 218.

64. *Ibid.*, 629

65. *Ibid.*, 693.

66. För ett liknande resonemang om snillevalet, se Ohlson: *Det pedagogiska problemet*, 60.

67. ÅK 849, vol. 1, 693–694.

68. Nils Runeby: *Dygd och vetande. Ur de bildades historia* (Stockholm, 1995), 63. Carl och Johan Gyllenborg blev följande år ledamöter i Uppfostringskommissionen.

69. ”De tre universitetskanslererna till K. Maj:t om examina (Stockholm d. 4 april 1744)” i Claes Annerstedt (utg.): *Uppsala*

universitetets historia. Bihang. 3, Handlingar 1695–1749 (Uppsala, 1912), 303.

70. Ibid.

71. Se Nilsson: ”Den förnöjsamme under-såten”.

72. Leif Runefelt: *Dygden som välståndets grund. Dygd, nytta och egennytta i frihetstidens ekonomiska tänkande* (Stockholm, 2005).

73. Runeby: *Dygd och vetande*, 63–64.

74. ÅK 849, vol 1., 218–219. Samma oro för överproduktion fanns i dåvarande Tyskland, där företogs också ansatser för att reglera tillströmningen till universitetet: Runeby: *Dygd och vetande*, 62–64.

75. ÅK 849, vol. 1, 541.

76. Ibid., 215.

77. Ibid., 128–129.

78. Ibid., 419

79. Se Winton: ”Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkovran”, 15.

80. Jonas Nordin: *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv, 2000), 108.

81. Sten Carlsson: *Ståndssambälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning* (Lund, 1973), 201, 231.

82. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”; Lindberg: ”Den grå upplysningen”; Segerstedt: *Den akademiska friheten under frihetstiden*.

83. Som teoretisk utgångspunkt användes Bacchi: *Analysing policy*.

84. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”.

85. Mest utförligt Löfberg: *Det national-ekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet*.

86. Se Winton: ”Enighetens befrämjande och fäderneslandets förkovran”, 7, 13.

87. Kaiserfeld: ”Den envetna differentieringen”.

88. För analyser av reformer utifrån ett sådant perspektiv, se Cris Shore & Susan Wright (red.): *Policy worlds. Anthropology and the analysis of contemporary power* (New York, 2011).